

Homo digitalis i snaga razgovora u kontekstu misli Byung–Chula Hana

Šimo Šokčević*

Sažetak

Članak ima za cilj prikazati položaj čovjeka u digitalnom dobu, kojega između ostaloga karakterizira oblikovanje “digitalnih rojeva”, tiranija transparentnosti i prezasićenost informacijama, što dovodi do krize istine, mišljenja i ljubavi. Analizom djela njemačko–korejskoga filozofa Byung–Chula Hana i komparacijom s drugim autorima dolazimo do zaključka da jedan od putova u nadilaženju negativnih utjecaja digitalne tehnologije možemo pronaći u naizgled banalnoj, ali važnoj i danas zanemarenoj, kulturi razgovora.

Ključne riječi: homo digitalis; digitalni rojevi; transparentnost; informacija; istina; ljubav; razgovor

Uvod

Ljudi se mijenjaju, ali ne samo oni, nego i tehnologija, vlade, ekonomije i sve ostale institucije društva. Promjene u svijetu donose promjene u naše živote i obrnuto. Veza između pojedinca i društva te materijalnoga svijeta složena je i isprepletena. Te promjene, njihov opseg i vrstu nemoguće je razumjeti bez da promatramo načine na koje one utječu na društva te kako mi razumijemo sebe i druge. Ponekad su te promjene lako uočljive, a ponekad su duboke i skrivene i nije ih uvijek lako razlučiti. Tako uočavamo da danas čovjek previše pozornosti posvećuje vanjštini i to na štetu unutarnjega (duhovnoga) života. Kontemplacija se čini *passé*, osoba radi više na performativnosti nego na (samo)refleksiji. Nereflektirajući suvremeni pojedinac vrlo malo zna što radi, zašto nešto radi ili kako se osjeća zbog nečega što radi.

Ta promjena kojoj svjedočimo na osobnoj i društvenoj razini velikim dijelom događa se pod utjecajem digitalnih medija, koji nas reprogramiraju, mijenjajući načine na koje djelujemo, percipiramo, osjećamo, mislimo i živimo zajedno. Digitalna tehnika i Internet raspršuju našu pozornost uporno i široko kao ni jedan

* Izv. prof. dr. sc. Šimo Šokčević, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska. ORCID iD: 0000-0002-8171-3437. E-adresa: simo.sokcevic@djkbf.hr

oblik tehnike do sada. Mnogobrojne psihološke, neurobiološke, edukacijske i informatičke studije pokazuju da Internet potiče »ovlašno čitanje, rastreseno i ishitreno promišljanje, te površno učenje« (Carr, 2011, 158). Digitalna tehnika preusmjerava naše neuralne putove i »umanjuje sposobnost kontemplacije, te mijenja dubinu naših emocija, ne samo naših misli« (Carr, 2011, 290). Oduševljeni i omamljeni tehnikom i digitalnom komunikacijom nismo ni svjesni posljedica radikalnih promjena koje one ostavljaju na nas.

U prošlom stoljeću imali smo vrsne kritičare elektroničkih medija poput Neila Postmana i Marshalla McLuhana, a danas s njihovom razinom kritike digitalnih medija mogli bismo usporediti njemačkoga filozofa južnokorejskih korijena Byung–Chula Hana. Po našem sudu, Han precizno iščitava znakove digitalnoga vremena. On smatra da “mediji” teoretski i ne postoje, tj. da živimo u doba “demedijizacije”, zato što je digitalna komunikacija simetrična, tj. sudionici u komunikaciji ne konzumiraju informacije pasivno, nego ih aktivno sami stvaraju, što znači da svatko može biti primatelj (konzument) i proizvođač informacija (u jednom), što po sebi enormno povećava količinu istih, s kojima smo svakodnevno bombardirani. Digitalna komunikacija počiva na tom da se informacija proizvede, prenese i primi bez posrednika, dakle bez “medija”, što je različito od primjerice radija kao elektroničkoga medija koji emitira informacije samo jednosmjerno (Han, 2013, 27).

To je dakako jedan od brojnih zanimljivih Hanovih uvida o digitalnoj tehnologiji koje ovim radom pokušavamo prikazati. Međutim, u našoj analizi i želji da sintetiziramo Hanova promišljanja služimo se i drugim relevantnim izvorima koji nam pomažu da preciznije kontekstualiziramo Hanove stavove. U ovom istraživanju tražimo i smjerokaze kojima bismo trebali ići u budućnosti kada su u pitanju sve veći izazovi digitalnoga svijeta pred kojima se nalazimo. Za relevantnost teme rekli bismo da je sama po sebi evidentna, a aktualna literatura to i potkrjepljuje. Ujedno pokušavamo popuniti znanstvenu prazninu kada je u pitanju misao Byung–Chula Hana, koja se još uvijek u znanstvenoj literaturi rijetko analizira, posebno na našem govornom području (Knepper i Wyllie, 2020).

1. Doba “digitalnih rojeva”

Han u djelu *Im Schwarm: Ansichten des Digitalen* ističe da ljudi danas tvore tzv. digitalne rojeve, čija je temeljna karakteristika nepostojanje “duše” koja bi ih međusobno povezivala. Digitalni roj čini skupina izoliranih pojedinaca koji nisu u stanju oblikovati zajedničko “mi” jer nemaju »unutarnje koherentnosti«. Nasuprot tomu, oni zadržavaju svoj osobni identitet i neprestano rade na usavršavanju osobnoga profila u želji da budu “netko” ispoljavajući sebe u javnost, žudeći za pozornošću. Oni su grupa, »roj bez duha«, raštrkani *hikikomori* koji sjede ispred zaslona, razmjenjujući informacije, no ne slušajući jedni druge (Han, 2013, 23).

Naime, digitalni rojevi ne poznaju slušanje, koje je potpuno drugačija radnja od puke razmjene informacija. Slušanje zapravo ne uključuje nikakav oblik razmjene i njegov nedostatak je ozbiljan problem zato što bez slušanja Drugoga nije

uopće moguće oblikovati zdrav osobni život ni zajednicu.¹ Tako se danas politička i društvena sfera dezintegriraju na privatne sfere i politička volja da se oblikuje javni prostor, prostor slušanja i osluškivanja Drugoga u zajednici radikalno slabi.² Doduše, ponekad se *homo digitalis* skupe na zajednička druženja, no ona su nestabilna i prolazna, baš kao i okupljanje životinjskih rojeva — karnevalska, luda i neobvezujuća, te kao takva nemaju ozbiljnu političku snagu.³ No, rekli bismo da to nije i jedini problem takvoga “rojevskoga” digitalnoga udruživanja.

Neki autori upozoravaju i na to da se u digitalnom svijetu osoba može uključiti u mnoštvo grupa na društvenih mrežama, stvoriti mnoštvo profila, bez potrebe da pomiri sve te identitete u koherentno jedinstvo. Problematično je što takvo udruživanje može kod pojedinaca poremetiti osjećaj autentičnoga sebstva (Turkle, 1995, 179). S druge strane, ima i onih koji to pozitivno promatraju, ističući kako se pojedinci u takvim virtualnim grupama i odnosima još bolje identificiraju te tako osnažuju svoj osjećaj sebstva (Thomson, 2000). Bilo kako bilo, brojni autori upozoravaju na to da je neoliberalni kapitalizam, zajedno s razvojem digitalne tehnologije, neminovno utjecao na ljudske karakterne osobine kao što je osjećaj obveze, odanosti i uopće želje da osoba razvije čvrsto stabilno sebstvo, a zatim i neki zajednički oblik življenja i djelovanja (Sennet, 1998, 10). U tom smislu, Bauman (2007) ističe da radikalna fleksibilnost i fluidnost globalne ekonomije dovodi do prekida s modernom, individualnom, unutarnjom, racionalnom antropološkom strukturom, što je zasigurno, rekli bismo, i utjecalo na oblikovanje digitalnih rojeva.

Pozivajući se na Heideggera, Han izvrsno ukazuje na antropološku promjenu koja je nastupila tehnološkim razvojem, u kojoj je nekadašnji seljak ili poljoprivrednik bio prije svega slušatelj, odnosno onaj koji osluškuje zemlju (njem. *auf die Erde hören*), pokorava joj se te sluša Božji glas, da bi potom radom svojih ruku mogao donositi plodove.⁴ Danas, umjesto vjetra, preko polja puše digitalna oluja i oblikuje svijet digitalnih rojeva, koji je dijametralno suprotan svijetu Heideggerova poljoprivrednika koji je živio sa zemljom i od zemlje. Heideggerovo

- 1 Mi danas čujemo puno toga, ali smo izgubili sposobnost slušati druge, njihov jezik i njihovu patnju, jer je patnja individualizirana i privatizirana te na taj način ona postaje terapijski objekt. Svi zapravo krive sebe zbog svojih slabosti i nedostataka.
- 2 Također, svijet *homo digitalis* uključuje sasvim drugačiju topologiju od svijeta McLuhanova *homo electronicus*. Tako, primjerice, mjesta kao što su kazališta ili sportske arene za *homo digitalis* potpuna su nepoznanica jer se oni ne družu na takvim mjestima.
- 3 Han upozorava na razliku koja postoji između “digitalnoga roja” i primjerice mase radnika koji su se u povijesti znali okupljati da bi zaštitili svoja prava. Te mase karakterizira trajnost, jedinstveni duh i ideologija, koji su ih vodili u jednom, jedinstvenom smjeru, za razliku od “digitalnih rojeva”, koji ne poznaju takve stalne obrasce. Jedino na čemu grade svoje političko djelovanje razotkrivanje je različitih skandala kroz imperativ transparentnosti (Han, 2013, 24).
- 4 Današnji *homo digitalis* nije više poljoprivrednik, nego lovac koji pati od “manualne atrofije” jer realno sve manje koristi svoje ruke (zapravo koristi samo prste). Han primjećuje da Heidegger prebacuje ruku iz sfere djelovanja i postavlja ju u odnosu na misao. Bit ruke nije *ethos*, nego *logos*. On razumijeva *logos* u kontekstu poljoprivrednika, seljaka koji skuplja zrele plodove, kao “ruku koja čita” (»lesende hand eines bauern«). Seljak ili poljoprivrednik nosi to “logosno” tako što ore, obrađuje, komunicira sa zemljom, “čita” zemlju, koja se skriva i s čijom se dubinom susreće (Han, 2013, 46).

shvaćanje zemlje uključuje skrivenost, a digitalni svijet vodi se transparentnošću koja sve nastoji otkriti i učiniti svima sve dostupno.

2. Transparentnost, informacije i istina

Prema Hanu (2012, 9) »ni jedna riječ ne dominira toliko suvremenim javnim prostorom kao što je to transparentnost«. Danas živimo u vremenu »nove dogme« (Han, 2012, 59), koja potencira “transparentnost”, a to uključuje laku dostupnost informacija gdje se društvo koje bi se trebalo zasnivati na međusobnom povjerenju pretvorilo u »društvo kontrole« (Han, 2012, 59). Transparentnost je tako postala nova ideologija suvremenoga doba, koja guši slobodu. U toj tiraniji sve mora biti transparentno i imperativ transparentnosti sumnja u sve što ne može ili pak ne želi biti vidljivo. Stoga onaj tko povezuje transparentnost samo s borbom protiv korupcije ili slobodom informacija uopće (kako se to danas obično čini), taj ne shvaća njezine dosege. Prema našem autoru, transparentnost »eliminira Drugost«, ona je »pakao istoga«,⁵ čini sve ljude »prozirnim«, što je oblik nasilja gdje se neograničena sloboda pretvara u polje »kontrole i nadzora«, gdje svatko može kontrolirati svakoga (Han, 2012, 60).

Danas živimo u razdoblju tiranije vidljivosti, gdje povećanje slika, do koje je dovela tehnologija, zapravo i nije samo po sebi problematično, koliko je problematična opsjednutost ljudi »da postanu slika« i eksponiraju svoju intimu. Ljudi misle da se »transparentnost duše ostvaruje otkrivanjem intimnih osjećaja i emocija, dakle, time što se dušu ogoli«. Ta intimnost »psihologizira i personalizira« sve oko nas. “Viden sam, dakle jesam” postalo je temeljna društvena paradigma i ideal kojemu teži *homo digitalis* (Han, 2012, 48). Teško je ne složiti se s tom Hanovom tezom. Drugi autori primjećuju da naš svijet dolazi do nas posredovan, »probavljen i upakiran u slike« (Zengotita, 2005, 70) i neminovno je da imperativ transparentnosti i svijet slika povećava količinu informacija s kojim se susrećemo, što dovodi do razvoja psihičkih oboljenja kao što je sindrom umora od mnoštva informacija, tzv. *information fatigue syndrome*.

Taj sindrom, koji prvi spominje britanski psiholog David Lewis još 1996. godine, na osobit se način manifestira u slabljenju analitičkih sposobnosti, u premećaju pozornosti i nesposobnosti preuzimanja odgovornosti. U početku su ga imali ljudi koji su zbog naravi posla morali procesuirati golemu količinu informacija, a danas taj sindrom zahvaća gotovo svakoga jer se svi suočavamo s golemom

5 Veliki je problem digitalnih medija u tom što guše različitost jer je evidentno da živimo u vremenu “algoritmičnoga sebstva”. Naime *homo digitalis* konstantno je izložen algoritmima, koji djeluju neovisno o njemu samom. Golemu količinu informacija i podataka koje stvara digitalna tehnologija pojedincu je nemoguće procesuirati. Upravo to za njega čine različiti algoritmi, koji skupljaju različite podatke i informacije o nama, pomažući nam primjerice u odabiru nekih preferencija, ali jednako tako imaju i mnoge nevidljive, negativne posljedice, a zasigurno najveća je da otvaraju prostor za digitalni nadzor naših života. Naravno, programeri, tvrtke i svi oni koji imaju utjecaj na stvaranje algoritama trebali bi imati svijest o opasnom funkcioniranju tih istih algoritama, koji nerijetko služe i kao sredstva kontrole (Ott, 2019, 20–29).

količinom informacija. Prezasićenost informacijama najviše utječe na sposobnost analitičkoga promišljanja, odnosno na slabljenje mišljenja i na sposobnost razlikovanja bitnoga od nebitnoga. Upravo promišljanje zahtijeva razlikovanje, selekciju jer više informacija ne vodi nužno prema boljim odlukama zato što mnoštvo informacija nije znanje i ne vodi nužno prema istini.

Naime, ljudi često nisu svjesni da kod informacija postoji distanca između stvarnosti i podataka koji se izvlače iz informacija. Informacija se nikada u potpunosti ne podudara sa stvarnošću jer ona je samo informacija “o nečem”, dio inteligibilnoga, koji je relevantan sukladno nekoj izvanjskoj svrsi ili standardu koji leži izvan stvarnosti o kojoj je riječ. Stoga je potrebna svijest da skup različitih informacija ne proizvodi istinu. Naprotiv, svijet hiperinformacija i hiperkomunikacije dovodi do manjka istine. Prema tomu »transparentnost i istina nisu identični« (Han, 2012, 18). Istina se voli skrivati i nije tek jednostavno dostupna, tj. ona prvotno mora biti “otrgnuta” iz svoje skrovitosti, koja se nalazi u srcu istine. Za razliku od istine, informacijama nedostaje taj unutarnji prostor, koji bi im omogućio skrivanje te je čisti pozitivitet, puka vanjština, ono što ih definira. Za razliku od informacija, istina se ne može akumulirati kao snijeg. Ne postoji nešto što bismo mogli nazvati masa istine, ali zato postoji masa informacija s kojima nas digitalni svijet stalno suočava.

Ideologija transparentnosti čini nam se duboko pogrešnom u sebi jer promotori transparentnosti često zaboravljaju da čovjek ni sam sebi nije do kraja jasan i transparentan. Toj »kompulzivnoj transparentnosti« manjka osjećaj koji jednostavno znači »poštovanje prema Drugomu«, kojega nikako ne smijemo eliminirati. Poštovanje je temelj javnoga, građanskoga života i tamo gdje nema poštovanja nema ni građanskoga društva, i obrnuto. Sasvim je sigurno da je dekadencija građanskoga društva usko povezana s time koliko se građani međusobno poštuju i također iznimno je važno s poštovanjem se odnositi prema »privatnoj sferi svakog pojedinca«. To upravo uključuje zauzimanje distance prema privatnomu druge osobe. Bez distance mi ne možemo dobro sagledati određeni fenomen ili problem jer, da bismo nešto razumjeli, potrebno je stvar promotriti objektivno, upravo s distance. Stoga respekt ili poštovanje, kako kaže Han, uključuje “pogled nazad” (njem. *Rücksicht*). Zdrava interakcija s drugom osobom podrazumijeva »suzdržavanje od znatiželjnog zurenja« (Han, 2012, 13), kojemu je cilj spektakl. Ako i etimološki promotrimo lat. izraz *spectare*, iz kojega proizlazi riječ *spektakl*, označava prema Hanu voajersko gledanje kojemu nedostaje poštovanje (lat. *respectare*). Stoga društvo koje nema osjećaja za važnost distance utire put društvu skandala (Han, 2012, 14). Manjak distance uzrokuje miješanje privatnoga i javnoga, a digitalni mediji jačaju to “pornografsko” prikazivanje intime. Roland Barthes svojevremeno je definirao privatnu sferu kao onu u kojoj čovjek »nije slika, objekt«, danas o tom, prema Hanu i ne možemo govoriti, jer gotovo da nema mjesta gdje čovjek nije slika i gdje kamera ne snima. Na taj način privatno uopće ne može postojati (Han, 2012, 14–15). Osim toga, poštovanje je povezano s imenima, što znači da anonimnost i poštovanje isključuju jedno drugo. U tom smislu digitalna komunikacija koja promovira anonimnost zapravo razara pošto-

vanje. U tom nedostatku poštovanja i privatnosti javlja se i fenomen *shitstorm*, koji je autentični fenomen digitalne komunikacije, koji manje–više upravo počiva na anonimnosti.⁶

Diktatura transparentnosti dovodi nas i do “kraja želje”. Naime, želja je uvijek na neki način “želja za Drugim”. Nju zapravo hrani “negativitet” uskrate. Danas, prema Hanu, živimo u vremenu u kojem je Drugi kao tajna, čežnja, eros, žudnja, pakao i bol nestao. Današnji ego svojom beskonačnom sposobnošću objavljaljivanja i rafiniranja kriterija u stvari nema želju. To se izravno odražava i na krizu mišljenja i ljubavi (Han, 2020, 40).

3. Kriza mišljenja i ljubavi

Današnje društvo transparentnosti bučno je društvo “pozitiviteta”, što nas uvelike odvraća i od teorije i od pravoga mišljenja jer i jedno i drugo zahtijevaju tišinu i samoću, koje imaju elokventan jezik. U vremenu manjka poštovanja prema Drugomu, koji u »mišljenju budi erotsku želju«, samo mišljenje se svodi na puki rad koji reproducira uvijek Jednako (Han, 2020, 49). Danas živimo u mišljenju bez *erosa*, koje samo ponavlja jedno te isto i ono je aditivne naravi, kojoj nedostaje živost koja dolazi od “negativiteta”. No, sama spoznaja je “negativitet”, ona je ekskluzivna i omogućava nešto potpuno drugo, ona može uzdrmati. Tako i pravi filozof biva onaj čija filozofija ima snagu uzdrmati jer je »filozofija prevodenje *erosa* u *logos*«. Uostalom i *eros* se kod Platona naziva *philosophos*, stoga Han ističe da ako ne možemo ljubiti, ne možemo ni filozofirati (Han, 2020, 26).

Na tom tragu, u predgovoru Hanovu djelu *Agonija erosa*, Badiou ističe da je u današnjem vremenu ljubav nemoguća i to je ono što on naziva “agonijom Erosa”, što je usko povezano s nestankom Drugoga i paklom Jednakoga. Današnja ljubav lišena je svake transcendencije i transgresije. Svodi se samo na “udobnost Jednakoga”, što je i logično ako nema žudnje, želje prema drugomu (Badiou, 2020, 26). Takva ljubav, ako se uopće tako može nazvati, posljedica je potpune odsutnosti “negativiteta”, a prava ljubav predstavlja umiranje u Drugom. To je možda najbolje izrazio Marsilio Ficino kada je rekao da onaj koji voli zapravo se zaboravlja u drugom “ja” i da se u tom nestajanju i zaboravu on zapravo vraća samomu sebi, tomu da sam sebe posjeduje, pa se to posjedovanje na neki način tumači kao dar Drugoga.⁷ U današnjem vremenu ugladenih površina “pametnih telefona”, za koje je važno da su otporne na udarce i oštećenja, važno je u ljubavi izbjeći povrjede. Mi ne želimo biti ranjivi i izbjegavamo Drugoga povrijediti, ali zato burno

6 Taj se fenomen bitno razlikuje od nekadašnjih “pisama uredniku”, koja su bila potpisana i kao takva su imala veću važnost od *shitstorm*, koji se upravo zbog svoje anonimnosti ne uzima ozbiljno. Dakako, kod “pisama uredniku” u odnosu na *shitstorm* fenomen treba voditi računa o tom da tu govorimo o sasvim drugoj temporalnosti. Naime, dok autor rukom ili pisačom mašinom napiše nešto, njegovo trenutačno uzbuđenje prode. S druge strane, digitalna komunikacija omogućuje afektivni odgovor odmah (Han, 2012, 15–16).

7 »Zato što volim tebe koji voliš mene, iznova se pronalazim u tebi koji misliš na mene i vraćam se sebi nakon što sam se odrekao sebe u tebi koji me održavaš« (Han, 2020, 30).

reagiramo kada Drugi nas povrijedi. Ljubav zahtijeva predanje, što izbjegavamo jer predanje Drugomu poistovjećujemo s ranjivošću, žrtvom. Zaboravljamo da je ljubav na poseban način “iskustvo života Drugoga” smješteno onkraj moći i uspjeha te jedino u ljubavi čovjek može osjetiti to dokidanje sebe i ono Hegelovo “održati se u smrti”, jer u istinskoj ljubavi moramo ne biti više ništa kako bi se pojavio Drugi (Han, 2020, 8). Ljubav podrazumijeva asimetričnost i izvanjskost Drugoga. No, danas »Drugoga se seksualizira na objekt koji nudi uzbuđenje« (Han, 2020, 19). U tom kontekstu Drugi postaje roba koju se konzumira, on više nije osoba i Drugoga ne volimo. Danas imamo na djelu potpuno dokidanje udaljenosti prema Drugomu, ali i bliskosti. Bez distance, Drugi je stalno u mojem džepu (preko mobilnoga uređaja), tako da nemam ni potrebu za zbližavanjem. Zato nije moguća prava ljubav i imamo na djelu krizu ljubavi, koja je uzrokovana porastom narcizma i razdvajanjem od drugih. Svijet nam se više ne javlja kao nešto “Drug” u odnosu na nas, nego kao bezbrojan broj (digitalnih) odraza nas samih (“pakao Jednakoga”). No, upravo u nejasnoćama i dvoznačnostima mi se najčešće povezujemo s drugima ili, da se izrazimo jednostavnije, naše nesavršenosti nas zapravo čine lijepima. Digitalni svijet briše tu nesavršenost. U njemu je sve pozitivno, filtrirano i uglađeno.

Stoga, uzroke krize ljubavi, mišljenja, mašte, ljepote treba tražiti u radikalnim društvenim i tehnološkim promjenama u prošlom i ovom stoljeću, na što ne upozorava samo Han, nego i brojni drugi filozofi, sociolozi, povjesničari. Te antropološke promjene povezane su s promjenama u ekonomiji (konsumerizam), poslu, obitelji, a na osobit način uzrokovane su širenjem novih medija i digitalnih tehnologija. Uporabom novih tehnologija prema Birkertsu (1994) čovjek je izišao iz dubine vlastite egzistencije iz samosvijesti i mašte u apstraktnu “povezanost”, što je, vidjeli smo, i po Hanu potpuno reduciralo naše strpljenje potrebno za mišljenje ili pak sustavno razmišljanje i istraživanje. No, kada smo zapravo prestali razmišljati i voljeti? Rekli bismo, tada kada smo prestali opušteno i bezinteresno razgovarati. Sherry Turkle (2015) u svojoj studiji *Reclaiming Conversation* ukazuje na važnost razgovora u digitalnom dobu, stoga ćemo se poslužiti njezinim istraživanjem kako bismo ponudili svojevrsan smjerokaz kojim bi putem suvremeni čovjek trebao ići kada su u pitanju golemi izazovi digitalne tehnologije o kojima govori Han i drugi autori.

4. Snaga razgovora

Danas se ljudi među prijateljima, unutar obitelji radije okreću digitalnoj tehnologiji negoli jedni prema drugima. Zaboravlja se da je razgovor “licem u lice” svakako »najhumanija stvar koju činimo« i to iz nekoliko razloga. Naime, ako smo potpuno tu, u istinskom razgovoru, prisutni za Drugoga, učimo se slušanju, a vidjeli smo koliko je ono zanemareno, no istovremeno važno u današnjem digitalnom dobu. Osim toga, kroz razgovor razvijamo i sposobnost suosjećanja te bivamo radosni time što nas drugi mogu čuti, saslušati i razumjeti (Turkle, 2015,

3). Također, kroz razgovor usavršavamo samospoznaju, što je važno za čovjekov psihološki razvoj i mentalno zdravlje od malih nogu.⁸

Obično kažemo da se ljudi “u dosadi“ okreću zaslonima, ali zapravo nama je dosadno i uslijed konstantnoga priljeva informacija, konstantne povezanosti i zabave. Mi se danas gotovo uvijek nalazimo negdje drugdje, umjesto da smo prije svega sami sa sobom i da reflektiramo. Ne razgovaramo s drugima otvoreno i spontano na način da se igramo idejama i, što je važno, da smo istinski prisutni u razgovoru te da dopustimo čak i to da budemo povrijeđeni. Bez takvih razgovora, koji će uključivati, kako kaže Han, “negativitet” čovjek ne može stvarati zdrave društvene i političke odnose. U konačnici, dosada, pa i tjeskoba, s kojima se suvremeni čovjek često suočava samo su znakovi da je potrebno prići bliže stvarima, sebi i drugim ljudima, a ne se okretati od njih.

Zato smatramo da je razgovor ključan u iskustvu prave intime, zajedništva, ljubavi i poštovanja te temeljnih ljudskih vrijednosti koje je digitalna tehnologija, htjeli mi to ili ne htjeli priznati, bitno ugrozila. Naime, svaki put kada posegnemo za mobilnim uređajem (samo da bismo provjerili poruke) mi doživimo »neurokemijski, stimulacijski udarac i u tom trenutku ne čujemo što je izjavio primjerice naš prijatelj, roditelj, učitelj, radni kolega« (Turkle, 2015, 40). Stoga je potrebno prvo pobuditi svijest o tom da nas tehnologija utišava i da nas dovodi do toga da zaboravljamo ono što znamo o životu, a to je primjerice da prijateljstvo uključuje intimu i suosjećanje.

Nama danas tehnologija omogućuje prijateljstva (Facebook), no to su iluzije, simulacije prijateljstava. Istinski prijateljski odnos moguće je razviti samo u odnosu s konkretnim čovjekom, gdje je prvi uvjet takvoga odnosa razgovor. No, »da bismo mogli razgovarati, važno je da smo u stanju biti sami, jer ako to nismo, bit ćemo još više usamljeni« (Turkle, 2015, 23). Paul Tillich smatra da, ako ne prepoznavamo zadovoljstvo samoće, nas gotovo redovito hvata panika usamljenosti. Stoga, samoća je iznimno važna jer je to prvi korak da bismo se susreli s onim što je u našoj nutrini. Tek kada smo sigurni u svoje osjećaje, misli (što se događa kroz samorefleksiju), mi smo u stanju na ispravan način razgovarati s drugima i suosjećati s njima, a tako postajemo i sve bolji u unutarnjem dijalogu sa samima sobom. Naime, biti sam »nije problem koji trebamo riješiti«, kako se to često predstavlja (Turkle, 2015, 53). Stoga danas, da bismo se više osjećali svojim, mi se povezujemo. No u toj žurbi da se povežemo mi zapravo gubimo iz vida samoću, što je pogriješno. Ako ne znamo tko smo mi sami (sebe upoznajemo kada se sastanemo sami sa sobom u samoći), mi se okrećemo drugim ljudima da

8 Skrivajući se iza zaslona, ljudi zapravo zaobilaze razgovor. Sve se svodi na to kako ćemo se predstaviti drugima (performativna dimenzija), gdje se potom otvaraju brojne mogućnosti revidiranja onoga kako se predstavljamo. Uvijek želimo bolju ili najbolju sliku sebe predstaviti drugima. No, to je iluzija, jer život nije savršen, tako ni mi nismo savršeni kao što se predstavljamo putem društvenih mreža i servisa. Osim toga, neki će reći da razgovaraju tako što zadržavaju pogled na drugu osobu dok istovremeno tipkaju na zaslonu mobitela. U literaturi ta se pojava naziva *phubbing* i ona nema dubinu istinskoga razgovara “oči u oči”. Ako su oči ogledalo duše i ako drugoga ne gledamo u oči, postavlja se pitanje kako ćemo moći vidjeti čežnje njegove duše, a u konačnici i kako ćemo moći prepoznati čežnje vlastite duše (Turkle, 2015, 4).

bismo preko njih podržali osjećaj onoga tko smo mi. Na taj način mi ne možemo u potpunosti iskusiti ni druge — tko su oni zapravo. Mi uzimamo u dijelovima ono što nam je od njih potrebno, tj. uzimamo ih kao dijelove kojima podržavamo našu lomljivu osobnost. Važno je da se tomu Drugomu sviđa virtualna izvedba moje osobnosti da bi taj osjećaj cjelovitosti i ispunjenosti postojao. No, to je samo osjećaj. Osobe na taj način ne postaju istinski cjelovite ni ispunjene. Tek kroz susrest sa samima sobom u intimi vlastitoga bića otvara se mogućnost da čovjek bude ispunjeniji. Promišljanje se događa u samoći, u dijalogu sa samim sobom, ali time ne gubimo kontakt s Drugim, jer u sebi ja zapravo prepoznajem Drugoga, sretnoga, grješnoga i sl. (Turkle, 2015, 65).

Važnost razgovora u digitalnom dobu moguće je povratiti jedino većom pozornošću. Jedna od glavnih zapreka tomu naši su mobilni uređaji, koji su uvijek s nama i koje Han naziva modernim kronicama, odnosno »digitalnim devocionalijama« (Han, 2014, 23). Mobilni uređaji ispunjavaju nam, poput duha iz boce, tri želje, a to su naša vječna želja da nas drugi čuju, dožive, da možemo usmjeriti svoju pozornost gdje god to želimo i da nikada ne budemo sami. I također, kao kruna svega, oni nam omogućuju da nam nikada ne bude dosadno. No, neobično je koliki utjecaj imaju kada brojna istraživanja pokazuju da čak i stišan telefon sprječava normalnu komunikaciju, pa i sam »pogled na njega utječe na nas tako da se osjećamo manje blisko jedni drugima« (Turkle, 2015, 38).

I tako danas imamo generacije mladih ljudi koji odrastaju na tekstualnim porukama da ni ne osjećaju da su zanemarivanjem razgovora "licem u lice" nešto bitno izgubili, a zapravo su izgubili puno. Stoga smatramo da je iznimno važno posvijestiti sebi i drugima da su govor i slušanje s pozornošću vještine koje možemo naučiti, bez obzira koliko "digitalni rojevi" bili daleko od te svijesti. Te vještine zahtijevaju praksu, koja može započeti kada mi to želimo i gdje god se nalazili jer, ako otvorimo prostor za razgovor, mi se vraćamo jedni drugima kao ljudi i, što je jednako važno, vraćamo se sebi.

Zaključak

Kada su u pitanju društvene promjene, uvijek postoji opasnost da se neke stvari predimenzioniraju ili pak generaliziraju, stoga treba reći da postoje i drugačija mišljenja kada je u pitanju utjecaj tehnologije na promjene koje zapažamo, a koja ne nagovještavaju apokaliptične scenarije kada je pojedinac u pitanju (Pang, 2013). Smatramo da je važno uzeti u obzir činjenicu da za određeni broj ljudi pristup digitalnim sredstvima znači mogućnost da uopće rade. S druge strane, za neke je isključivanje iz toga svijeta nužnost jer digitalni uređaji negativno utječu na njihove odnose i na percepciju samih sebe. Zatim, u nekim dijelovima svijeta digitalna tehnologija uništava okoliš u proizvodnji materijala za nove uređaje, a negdje ona spašava okoliš tako što smanjuje potrebu putovanja, odnosno time što omogućava pametnije, energetski učinkovitije strojeve i dr. Potom, činjenica je i to da određene korporacije ciljano zaokupljaju našu pozornost u komercijalne svrhe (Dow Schüll, 2012).

Svi ti ambivalentni aspekti moraju se uzeti u obzir kada promišljamo o digitalnoj tehnologiji, ali je činjenica da se jednom tehnologiziran svijet više ne može de-tehnologizirati. Digitalna tehnika ima svoje pozitivne strane, kojima smo, po našem mišljenju, omamljeni, u toj mjeri da previdamo one negativne. Stoga smo ovim radom htjeli podsjetiti na te negativne strane, posebno na nuspojave, poput naglašavanja vanjštine i izvanjskoga, na koje suvremeni pojedinac stavlja naglasak više nego ikada prije, te na površnost ljudskoga uma pod utjecajem urbanizirane i komercijalizirane suvremene egzistencije, a na što upozorava i bogata filozofska i sociološka tradicija mišljenja još od 19. stoljeća, predvođena misliocima poput Kierkegaarda i Nietzschea.

Njemačko-korejski filozof Byung-Chul Han, vidjeli smo, solidno detektira jedan od stalnih problema koje ima *homo digitalis*, koji je sklon “rojevskomu” okupljanju i djelovanju, a to je manjak slušanja, oslušivanja, prije svega samoga sebe, a potom i prirode, drugih ljudi i Boga. To je ključan problem. *Homo digitalis* potpao je pod utjecaj tiranije vidljivosti (transparentnosti) i tako prezasićen informacijama nije u stanju dohvatiti cjelinu, ali ni misliti, željeti, maštati i ljubiti. Jedini lijek za takvo stanje po nama je odmor od digitalnoga, vraćanje realnomu sebi i Drugomu kroz nešto što je tako jednostavno, gotovo banalno, a tako zane mareno, a to je razgovor “oči u oči”.

No, trebamo biti realni, danas je malo onih koji su spremni promijeniti svoje živote (sebi, a kamo li drugomu pogledati u oči), odbaciti svoju opsesiju performativnošću, ljubav prema *gadgetima* te je malo onih koji imaju svijest da je “ne-editirani” život vrijedan življenja. Sve to utječe na čovjekovu pozornost, koja je ključna za um i za mentalno zdravlje općenito. Zato smatramo da je važno taj problem promatrati biološki (u smislu da se traže neurološki uzroci toga poremećaja), ali i kulturološki. Drugim riječima, uzroke toga treba tražiti u kulturi koja je opsjednuta performativnošću u najmanjoj mjeri jednako kao što to treba tražiti u našim neuronima. Iako je prošlo gotovo pola stoljeća od Postmanove (1985) knjige *Amusing Ourselves to Death*, u kojoj se on osvrće na odvlačenje pozornosti i zaglupljivanje putem TV-a, rekli bismo da sličan učinak stvaraju i danas popularni digitalni uređaji preko kojih je komunikacija bestjelesna i bezlična, prožeta logikom potrošnje koja prožima čitav naš život. Stoga mi danas teško možemo razgovarati s grupom prijatelja, jer i te trenutke nastojimo konsumirati za vlastito uživanje.

Bez obzira na tu potrošačku logiku, nameće nam se zaključak da je potrebno iznova posvjescivati važnost običnoga ljudskoga razgovora, na što smo pokušali ukazati ovim radom, koji bi možda mogao biti poticaj za neka daljnja promišljanja o tom na koji način oblikovati, da tako kažemo, “svete” prostore za “čisti” razgovor unutar obitelji, župa, različitih društvenih zajednica općenito. Taj bismo izazov usporedili s ekološkim problemima s kojima se također suočavamo. S jedne strane, svi vidimo da se događaju ozbiljne klimatske promjene, no zatim se pojavi jedan lijep, sunčan dan i mi zaboravimo na te probleme. Tako je i s digitalnom tehnologijom. Njezine pozitivne strane nas zasljepljuju, tako da ne vidimo ono negativno, a posebno ne zapažamo ono neobično, a to je da nam

generacije mladih odrastaju na način da nikada nisu osjetili što znači neprekinuta komunikacija, bilo za obiteljskim stolom, u šetnji s prijateljima ili roditeljima, jer su njihovi telefoni uvijek s njima. Djelomična, razlomljena pozornost neminovno utječe na naš život i nama je potrebno vrijeme koje ćemo odvojiti za sebe bez uređaja digitalne tehnologije. Možda je najbolji način za to razgovor u opuštenoj šetnji s Drugim, i to u prirodi. Naime, niz psiholoških istraživanja provedenih u posljednjih trideset godina otkrio je da ljudi iskazuju »veću sposobnost pažnje, bolje pamćenje i općenito poboljšane kognitivne sposobnosti nakon što provedu neko vrijeme u tihom, seoskom okruženju, blizu prirodi. Mozgovi im postanu mirniji i bistriji« (Carr, 2011, 287). Ta vrijednost realnoga svijeta (kao i mnoge druge), ako se prepozna kao takva, mogla bi biti zalag optimizmu i poticaj "odčaravanju" od virtualnoga i tehnike, ali i tomu da pokušamo izvući ono najbolje iz obaju svjetova.

Literatura

- Badiou, Alain. (2020). Iznova izmisliti ljubav (predgovor). U: Byung–Chul Han, *Agonija erosa* (str. 7–10.). Zagreb: Mizantrop.
- Bauman, Zygmunt (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Birkerts, Sven (1994). *The Gutenberg Elegies: The Fate of Reading in an Electronic Age*. New York: Faber and Faber.
- Carr, Nicholas (2011). *Plitko: Što Internet čini našem mozgu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Dow Schüll, Natasha (2012). *Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas*. Princeton: Princeton University.
- Han, Byung–Chul (2012). *Transparenzgesellschaft*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Han, Byung–Chul (2013). *Im Schwarm: Ansichten des Digitalen*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Han, Byung–Chul (2014). *Psychopolitik: Neoliberalismus und die neuen Machttechniken*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Han, Byung–Chul (2020). *Agonija erosa*. Zagreb: Mizantrop.
- Knepper, Steven; Wyllie, Robert (2020). In the Swarm of Byung–Chul Han. *Telos*, 191(2), 33–45.
- Ott, Kate (2019). *Christian Ethics for a Digital Society*. London: Rowman & Littlefield.
- Pang, Alex Soojung–Kim (2013). *The Distraction Addiction: Getting the Information You Need and the Communication You Want, Without Enraging Your Family, Annoying Your Colleagues, and Destroying Your Soul*. New York: Little Brown and Company.
- Postman, Neil (1985). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Viking.
- Sennett, Richard (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: Norton.
- Thomson, Irene Taviss (2000). *In Conflict No Longer: Self and Society in Contemporary America*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Turkle, Sherry (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Turkle, Sherry (2015). *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. New York: Penguin.
- Zengotita, Thomas de (2005). *Mediated: How the Media Shapes Your World and the Way You Live in It*. New York: Bloomsbury.

„Homo digitalis” and the Power of Conversation in the Context of Byung–Chul Han’s Thought

Šimo Šokčević*

Summary

The paper aims to show man’s position in the digital age which is characterized, among other things, by the formation of “digital swarms”, the tyranny of transparency and information overload, all of which lead to a crisis of truth, of thought and of love. A “digital swarm” is a group of isolated individuals who are unable to form a common “we” because they lack internal coherence. In contrast, they retain their personal identity and constantly work on perfecting their personal profile with the desire to be “someone” by manifesting themselves in public in their longing for attention. The world of “digital swarms” is marked by transparency whereby everything must be transparent, while the imperative of transparency is to distrust everything that cannot or does not want to be visible. This ideology leads to a crisis of desire, opinion and love, the causes of which should be sought in the radical social and technological changes of the past and in this century, as forewarned by many philosophers, sociologists and historians. These anthropological changes are related to changes in the economy, work and family and are caused by the spread of new media and digital technologies in a particular way. By analyzing the work of the German–Korean philosopher Byung–Chul Han and comparing his thoughts with other authors, we come to the conclusion that one of the ways to overcome the negative influences of digital technology can be found in the seemingly banal, but important and currently neglected, culture of conversation.

Keywords: “homo digitalis”; “digital swarms”; transparency; information; truth; love; conversation

* Šimo Šokčević, Ph.D., Associate Professor, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Address: Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo, Croatia.
E–mail: simo.sokcevic@djkbf.hr